

starosjedilačkih naselja u rimski municipalni sustav, a donosi se i pregled osnovnih zbivanja u drugoj polovini 2. stoljeća i tijekom 3. stoljeća kada se opća ugroza carskih granica na Dunavu i nesigurnost koju su donijeli česte borbe za vlast osjetila i u južnoj Panoniji i Dalmaciji. Povijesni pregled završava usponom Dioklecijana na carsko prijestolje, čije su preuredbe najavile novo doba u životu Rimskog Carstva.

Matijašićeva monografija nadalje je uspio povijesni pregled koji odlikuje sustavnost, jasnoća izlaganja i lijep stil. Izuzevši zanemariv broj manjih pogrešaka (primjerice, u naslovu petog poglavlja spominje se „Oktavijan August“, iako prvi rimski car nikad nije u isto vrijeme nosio oba imena pa čak se službeno nije niti zvao Oktavijan kad ga je njegov prastric Gaj Julije Cezar posmrtno posinio nego Gaj Julije Cezar i od 40. g. pr. Kr. samo Imperator Cezar, čemu je 27. g. pr. Kr. pridijeljen pridjevnik August, str. 125; građanski rat u Rimskom Carstvu nije izbio Komodovom smrću nego tek nakon ubojstva cara Pertinaksa krajem ožujka 193., str. 235; *cohors I* i *cohors II Delmatarum* označuju se kao „delmatske kohorte“, iako bi ispravnije bilo dalmatinske jer se „Delmatae“ odnosi na stanovnike pokrajine Dalmacije, str. 236; etnici spomenuti u *cohors III Alpinorum equitata* i *cohors I Belgarum equitata* pogrešno se umjesto velikim donose malim slovom, „alpinci“ i „belgijanci“, str. 236; Konstancije, jedan od vladara u Dioklecijanovoj tetrahiji, nije za života nosio nadimak Klor koji je u literarnim izvorima zasvjedočen tek od 6. stoljeća, str. 248), moguće je eventualno izraziti žaljenje što autor ipak nije detaljnije obradio razdoblje 2. i 3. stoljeća na koje otpada svega 30 stranica, čak 20 stranica manje nego što obuhvaća peto poglavlje posvećeno Iliriku u Cezarovo i Oktavijanovo odnosno Augustovo doba koje kronološki pokriva tek nešto više od sedam desetljeća. Doduše, u autorovu obranu se može reći da u hrvatskoj historiografiji upravo vrijeme 2. i 3. stoljeća u Panoniji i Dalmaciji nije još dovoljno istraženo. Utoliko više ova monografija tvori krupan doprinos boljem sagledavanju višestoljetne povijesti hrvatskih zemalja u antici.

Hrvoje GRAČANIN

Donošenje odluka na ranokršćanskim crkvenim saborima

Ramsay MacMullen, *Voting About God in Early Church Councils*, New Haven & London: Yale University Press, 2006. xii + 170 str.

Razdoblje transformacije kasne antike u rani srednji vijek predstavlja važan dio suvremenih historiografskih radova. Među tom cjelinom, pitanje svojevrstne zamjene antičkih, tradicionalnih religija Rimskog Carstva s kršćanstvom, zasigurno se ističe kao jedna od značajnijih. Upravo u toj sferi svoje istraživačke interese pokušava iskazati Ramsay MacMullen, profesor emeritus povijesti sa Sveučilišta Yale. Njegovim radom dominira interes za društvena kretanja unutar antičkog ili kasnoantičkog društva. Uz knjigu *Voting About God in Early Church Councils* (2006.), vrijedi još spomenuti i djela poput *Paganism in*

the Roman Empire (1984.), *Christianizing the Roman Empire: AD 100-400* (1989.) ili *Christianity and Paganism in the Fourth to Eighth Centuries* (1997.).

Samo djelo *Voting About God in Early Church Councils* bavi se načinima odlučivanja na crkvenim saborima u razdoblju od četvrtog do sredine šestog stoljeća. Pri tome autor pokušava otkriti kakva je bila pozicija onih koji su stajali u pozadini ili uz „velikane“ tih crkvenih sabora. Naime, zanima ga koji su procesi doveli šaroliku masu pojedinaca do vrlo često jednoglasnih ili prevladavajućih odluka, tj. tko je biskup u crkvenom saboru.

Autor je djelo podijelio u šest poglavlja, pa tako u prvih pet poglavlja razvija svoje teorijske postavke i analizira pojedinačne aspekte, tj. elemente saborovanja, a u posljednjem poglavlju na primjeru saborskih spisa prikazuje točno određenu situaciju na Halke-donskom koncilu.

U uvodu (str. 1-11) autor razlaže temeljne pretpostavke saborskih procesa u naznačenom razdoblju. Pri tome naglašava svrhovitost i učestalost koncila, na jednoj provincijskoj razini, imajući u vidu konkretne brojke biskupa na različitim područjima. Cilj je predstaviti svakodnevicu biskupa, koja je prema autoru, uvelike određena koncilima. Razmatranje o elementima saborovanja autor započinje poglavljem *The democratic element* (str. 12-23). Taj demokratski element izlazi iz dvojnosti vlasti kako ju shvaća autor. Naime, postoji politička moć, *kratos*, koju koristi i kojom vlada vladajuća elita, ali i *demos* ima načine izražavanja svoje volje u obliku „snage pluća“, bilo to pred carskom palačom ili na hipodromu. No, ono što se događa na koncilima od 4. stoljeća je širenje u već postojećem okviru, tj. u sekularnom okviru senatskih sjednica.

Drugo poglavlje, *The cognitive element* (str. 24-40), odnosi se na pitanje rasprava u ranim koncilima. Autor tu naglašava sukob oko pojma *homoousios*, tj. „istobitnost“, koji je bio tema velikih ekumenskih koncila. No, sam autor polazi od položaja da su biskupi bili više uvjetovani političkim i osobnim vezama ili sukobima, a ne doktrinarnim suprotnostima. Pri tome objašnjava različite metode komunikacije biskupa i njegovih vjernika, poput pjesme, popularne melodije i osobnog imena koje se povezuje s „interpretativnim pravcem“ (arijanstvo).

The „supernaturalist“ element (str. 41-55) naziv je trećeg poglavlja u kojem autor analizira „nadnaravnost“ koncila, tj. snagu koju neki koncepti unutar koncila imaju kroz vrijeme. Među nadnaravnim elementima se može shvatiti i snaga broja sudionika koncila, koji su često percipirani kao iznimno bitni, primjerice 318 otaca u Nikeji. Kao „nadnaravne“ događaje ističe povezivanje potresa ili smrti „heretika“ Arija s kaznom Boga. Također, kao dio cjelokupne situacije navodi i rastući antiintelektualizam ili pojednostavljivanje mudrosti. Kao jasan znak promjena na istoku navodi činjenicu da su u 6. stoljeću biskupi istočnih provincija Carstva bili većinom iz samostanskih kompleksa.

Sljedeće poglavlje, *The violent element* (str. 56-66), bavi se nasiljem u unutarkršćanskim sukobima oko teoloških pitanja, sukobima na koncilima i sličnim situacijama, koji su rezultirali, po procjeni autora, s 25.000 smrti. Problematizira pitanje autoriteta koji kontrolira vojsku unutar gradova u takvim situacijama, kao i fenomene ulične borbe, ubijanja u crkvama, tučnjave na trgovima zbog vjerskih neslaganja.

U poglavlju *Preliminaries* (str. 67-77) autor analizira neke značajke konačnih faza predkoncilskih razdoblja. Pri tome faktore poput utjecaja careva, razlika između istoka i zapada Carstva, te homogenost ili heterogenost biskupskih skupina na koncilima. Do 5. stoljeća se situacija realizira u velikim, većinom heterogenim grupacijama, dok, primjerice, „egipatska stranka“ ostaje jedna homogena skupina.

Posljednja cjelina, *Councils in action* (str. 78-112), u četiri dijela razlaže praksu koncila. Prvi dio se bavi mjestom odvijanja, što je u najvećem broju slučajeva crkva sazivatelja, ili ako je riječ o carskom pozivu, carska palača. Također tu vidi nastanak glasačkih blokova koji se okupljaju oko metropolita, koji će omogućiti podjele u 5. i 6. stoljeću. Sljedeći dio konkretno govori o situaciji u Halkedonu 451. godine, prilikom suda Dioskoru. U toj temi je također značajno ponašanje prema manjini, odnosno pojedincu ili grupi koja ima mišljenje različito od volje koncila. Iznimno je bitno na koji način se u 4. stoljeću na koncilima od Nikeje do Carigrada zapravo povećava broj onih koji se ne slažu s odlukama većine. Cjelinu završava razmatranjem o važnosti riječi u koncilima, bilo pisane, bilo govorene. Naime, razvoj koncila od 4. do kraja 6. stoljeća predstavlja kao sliku nastojanja biskupa da naglase govorenu riječ, tj. da zanemare zapise, tekuća *acta* koja se koriste tijekom samih sesija koncila za analizu teoloških, doktrinarnih ili drugih pitanja.

Na kraju, u sažetku (str. 113-118), autor u jednostavnim crtama sažima cjelokupnu tezu koju provlači kroz knjigu, o biskupu kao primarnom sudioniku koncila, koji pokušava zadržati određenu društvenu poziciju unutar promjenjivih društvenih strujanja, istovremeno naglašavajući snažnu ulogu careva, kao poticatelja i raznovrsne potpore većim koncilima.

Ovaj svezak je pristupačno izdanje studije koja ima sveukupno 182 stranice. Ali njena tema je specifična, a pristup autora jedna alternativna perspektiva u historiografiji ranog kršćanstva. MacMullen piše na način koji traži zalaganje čitatelja, te svakako nije za svakodnevnu uporabu u tematski nevezanim područjima. Studija pruža pregled koji nije standardan unutar historiografije, ali koji stvara nove uvide u kršćansko društvo u razvoju od 4. do 6. stoljeća. Zbog svega navedenog, djelo *Voting About God in Early Church Councils* zanimljivo je u istraživanjima razdoblja kasne antike, ranog srednjeg vijeka, svakako iz pozicije jedne društvene analize i historije, a uz to iz pozicije društvene historije Crkve.

Igor RAZUM

Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju

Hrvoje Gračanin, Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća), Zagreb: Plejada, 2011., 455 str.

Rekonstrukcija povijesnih zbivanja na prostoru Južne Panonije od kasne antike do ranog srednjeg vijeka i danas je težak i često nezahvalan posao, za što su prije svega odgovorni nedostatak pisanih izvora, te kontradikcije ili nejasnoće u onim rijetkim povijesnim vrelima koja su sačuvana iz toga doba. Određen problem pritom predstavlja politizacija ranijih povijesnih istraživanja, pri čemu posebno treba naglasiti nastojanja hrvatskih i mađarskih povjesničara da pokušaju dati povijesni legitimitet za teritorijalna prisvajanja spomenutog prostora. Stoga je očita potreba kritičkog prikaza povijesnoga

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 43

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2011.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 43

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Damir Boras

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek),
Hrvoje Petrić (rani novi vijek), Željko Holjevac (moderna povijest),
Tvrtko Jakovina (suvremena povijest), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest),

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nada Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske,
Zaklade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti,
znanstvenog projekta „Triplex Confinium - hrvatska višegraničja
u euromediterranskom kontekstu“

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Marko Maraković

Lektura

Julija Barunčić Pletikosić

Tisak

Hitra produkcija knjiga d.o.o.

Tiskanje dovršeno u prosincu 2011. godine

Naklada

250 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*